

— اخلاق نظامی و انتظامی —

— (با رویکرد کاربردی) —

محمد جواد فلاح

دانشیار دانشگاه معارف اسلامی

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور

: فلاح، محمدجواد، ۱۳۵۸ -

: اخلاق نظامی و انتظامی با رویکرد کاربردی / محمدجواد فلاح ؛

[برای] دبیرخانه حمایت از پژوهش‌های مورد نیاز نظام اسلامی.

: قم: مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه، انتشارات، ۱۴۰۲.

: ۲۸۵ص

مشخصات نشر
مشخصات ظاهری

: ۹۷۸-۶۳۲-۳۵۸-۰۸۹-۵

: فیبا

شابک
وضعیت فهرست نویسی

: کتابنامه: ص. [۳۶۸]-۳۸۵؛ همچنین به صورت زیرنویس.

یادداشت

: اخلاق نظامی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام

موضوع

-- IslamMilitary ethics -- Religious aspects

اخلاق نظامی

Military ethics

: مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه. انتشارات

شناسه افزوده

: مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه. دبیرخانه حمایت از پژوهش‌های

شناسه افزوده

مورد نیاز نظام اسلامی

: ۷۳۵۲۸۲۲

رده بندی کنگره

: ۶۵/۲۹۷

رده بندی دیویی

: ۹۳۷۷۵۹۷

شماره کتابشناسی ملی

: فیبا اطلاعات رکورد کتابشناسی

@hdabirkhane

دبیرخانه حمایت از پژوهش‌های مورد نیاز نظام اسلامی

انتشارات: ۰۲۵-۳۷۷۴۵۵۴۷

مؤسسه انتشارات حوزه‌های علمیه

تلفن تماس: ۰۲۵-۳۷۷۴۵۴۷۲-۳۷۷۲۰۸۶۰

نشانی فروشگاه اینترنتی

www.Nashreflowzeh.ismc.ir

نشر حوزه در ایستا و اینستاگرام

@Nashre_Howzeh

عنوان: اخلاق نظامی و انتظامی (با رویکرد کاربردی)

نویسنده: محمدجواد فلاح

ناشر: مؤسسه انتشارات حوزه‌های علمیه

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۳۵۸-۰۸۹-۵

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول، ۱۴۰۲

ویراستار و صفحه‌آرا: زهره بسحاق

طراح جلد: سیدعلیرضا رضایی

کلیه حقوق برای مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه محفوظ است.

Handwritten signature

دیباچه دبیرخانه

یکی از مهم‌ترین ابعاد دین، ابعاد سیاسی و اجتماعی آن است که بروز عینی آن را می‌توان در تشکیل نظام اسلامی یافت. برپایی حکومت دینی، زمینه طرح و ایجاد مسائل جدیدی است که کارآمدی دین در عرصه اجتماعی را به دنبال خواهد داشت. تداوم پویایی دین تا حد زیادی در پاسخ به‌هنگام و کارآمد به این مسائل است. در غیر این صورت جامعه منتظر نمی‌ماند و از راه دیگر پاسخی برای مسائل خود می‌یابد که ممکن است منطبق بر اصول و معیارهای اسلامی نباشد.

در این بین حوزه‌های علمیه به‌عنوان مصدر اصلی طراحی و پیروزی انقلاب اسلامی، باید نسبت به پاسخ‌گویی مسائل نظام اسلامی، مقید و حساس باشد تا بتواند رسالت حوزه انقلابی را به‌خوبی ایفا کند. بر این اساس معاونت پژوهش مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه در راستای نقش و رسالت خویش در گفتمان‌سازی علمی و مدیریت دانش دینی در راستای مسئله‌محوری، دبیرخانه حمایت از پژوهش‌های مورد نیاز نظام اسلامی را تأسیس کرده است.

این دبیرخانه با هدف پاسخ به مسائل و نیازهای پژوهشی نظام اسلامی با ۲۸ گروه تخصصی ایجاد شده و اولویت‌های مرتبط به هر گروه بعد از برگزاری جلسات هم‌اندیشی علمی با حضور اساتید و صاحب‌نظران در هر گروه تهیه شده است.

بخشی از فعالیت‌های دبیرخانه در راستای پاسخ به مسائل نظام، توجه به مطالعات جدید در عرصه اخلاق است. این نوع مطالعات برای کارآمدی و روزآمدسازی مسائل اخلاقی در بستر سیاسی و اجتماعی، بسیار ضروری و مفید است. اثر حاضر که در دبیرخانه تألیف و تدوین شده است، در این راستا قرار می‌گیرد.

با تشکر از جناب آقای دکتر محمدجواد فلاح نویسنده این اثر ارزشمند، امید است اثر حاضر مورد توجه و استفاده پژوهشگران ارجمند قرار گیرد.

دبیرخانه حمایت

از پژوهش‌های مورد نیاز نظام اسلامی

www.ketab.ir

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱۱
مقدمه.....	۱۷
مفاهیم کلیدی پژوهش.....	۲۲
۱. اخلاق.....	۲۲
۱-۱. اخلاق در لغت.....	۲۲
۲-۱. اخلاق در اصطلاح.....	۲۲
۳-۱. اخلاق هنجاری.....	۲۴
۴-۱. اخلاق کاربردی.....	۲۶
۵-۱. اخلاق حرفه‌ای.....	۲۷
۶-۱. تعارض اخلاقی.....	۲۸
۷-۱. چالش اخلاقی.....	۲۹
۲. نیروی نظامی و انتظامی.....	۳۱
۳. اخلاق نظامی.....	۳۴
پیشینه مطالعاتی اخلاق نظامی و انتظامی.....	۳۷
۱. پیشینه مطالعات جهانی.....	۳۷
۲. پیشینه مطالعات اسلامی.....	۴۰

- قلمرو مسایل اخلاق نظامی ۴۵
۱. بر اساس قلمرو جغرافیایی فعالیت ۴۶
 ۲. بر اساس منطقه آب و هوایی (زیستی) ۴۷
 ۳. به اعتبار زمان صلح و جنگ ۴۷
 ۴. بر اساس نقش‌ها ۴۷
- مبانی اخلاق نظامی ۵۱
۱. قدرت بشری در طول قدرت الهی ۵۲
 ۲. مبدأ واحد داشتن رحمت و غضب ۵۷
 - رحمت الهی منشأ رافت نیروهای نظامی ۶۰
 ۳. باور به توحید ربوبی و نقش آن در کنترل قدرت ۶۲
 ۴. کمال و سعادت اختیاری انسان ۶۵
 ۵. برخورداری‌های فطری ۶۹
 ۶. کرامت انسانی ۷۲
 ۷. غایت و هدف اخلاقی ۷۵
 ۸. حسن فعلی و حسن فاعلی ۷۷
- اصول اخلاق نظامی ۷۹
۱. اصل نظم و انضباط ۷۹
- ۱-۱. چالش نظم ۸۹
 ۲. اصل تبعیت و فرمانبری (اطاعت) ۹۱
- ۱-۲. چیستی اطاعت ۹۵
 - ۲-۲. قضاوت بر اساس مصادیق و اقسام ۹۶
 - ۳-۲. ارزیابی بر اساس انگیزه و عامل اطاعت ۹۸
 - ۴-۲. چالش‌های فرمانبری و اطاعت ۱۰۰
- الف) چالش اطاعت و استقلال مأمور نظامی و انتظامی ۱۰۰
- ب) چالش اطاعت و اولویت‌های فردی و خانوادگی ۱۰۲

ج	چالش قانون‌گرایی با اطاعت‌پذیری	۱۱۱
د	چالش اطاعت از مافوق و وظایف اجتماعی	۱۱۱
هـ	چالش اطاعت و آتش به اختیار بودن	۱۱۲
۳	اصل اقتدار	۱۱۵
۱-۳	اقتدار نظامی درآموزه‌های دینی	۱۲۳
۲-۳	ابعاد اقتدار	۱۲۷
الف	بعد فردی	۱۲۷
ب	بعد اجتماعی	۱۳۶
ج	آسیب‌ها و رذایل اخلاقی مرتبط با اقتدار	۱۴۲
د	چالش اقتدار و رأفت	۱۶۵
۴	اصل مهرورزی و شفقت	۱۷۰
۵	اصل شجاعت	۱۷۵
۶	اصل مسئولیت‌پذیری	۱۸۱
	چالش مسئولیت‌های نظامی و مسئولیت‌های اجتماعی	۱۸۶
۷	اصل انصاف	۱۸۸
۸	اصل استقامت‌ورزی	۱۹۱
	چالش حفظ جان خود یا حفظ جان دیگران یا استقامت درحفظ اسرار نظامی	۱۹۹
۹	اصل آمادگی	۲۰۳
۱-۹	چیستی آمادگی	۲۰۳
۲-۹	مصادیق و ابعاد آمادگی	۲۰۴
۱۰	اصل عزت نفس	۲۱۵
۱۱	اصل تواضع	۲۱۸
۱۲	اصل احترام	۲۲۳
۱۳	اصل حلم و کظم غیظ	۲۲۸
۱-۱۳	توجه به عامل کظم غیظ	۲۳۱

- ۲۳۷..... ۲-۱۳. فاعل کظم غیظ
- ۲۳۹..... ۳-۱۳. متعلقات کظم غیظ
- ۲۴۱..... ۴-۱۳. ثمرات کظم غیظ
- ۲۴۴..... مسایل اخلاقی نظامیان
- ۲۴۵..... ۱. تحلیل اخلاقی نفس جنگ (جهاد)
- ۲۴۶..... ۱-۱. دیدگاه جنگ عادلانه یا مشروع
- ۲۵۰..... ۲-۱. اخلاقی بودن صلح و ضداخلاقی بودن نفس جنگ
- ۲۵۳..... بررسی یک چالش
- ۲۵۴..... ۳-۱. عدم ترابط اخلاق و جنگ
- ۲۵۶..... دیدگاه اسلامی
- ۲۷۶..... ۲. مسایل اخلاقی پیش از جنگ
- ۲۷۷..... ۱-۲. صلح گرایی و عدم تعرض
- ۲۸۰..... ۲-۲. آمادگی
- ۲۸۲..... ۳-۲. اصل پایبندی به عهد و پیمان
- ۲۸۲..... ۳. مسایل اخلاقی هنگام جنگ
- ۲۸۳..... ۱-۳. جنگ بدون اخلاق
- ۲۸۵..... ۲-۳. جنگ همراه با اخلاق
- ۲۸۷..... ۳-۳. دیدگاه اسلامی
- ۲۸۸..... الف) عدم فریبکاری و خدعه
- ۲۹۸..... ب) عدم دشنام گویی
- ۳۰۰..... ج) عدم ترور
- ۳۰۲..... ۴-۳. عدم به کارگیری سلاح کشتار جمعی
- ۳۰۶..... ۵-۳. حفظ جان غیرنظامیان (زنان، کودکان و...)
- ۳۰۶..... الف) دیدگاه اول: قابل به مجاز بودن کشتن غیرنظامیان
- ۳۰۸..... ب) دیدگاه دوم: عدم کشتن غیرنظامیان
- ۳۰۹..... ج) دیدگاه اسلامی

۳۱۳.....	۶- رعایت اخلاق زیست محیطی (درختان، مزارع و بناها)
۳۱۳.....	الف) درختان و مزارع
۳۱۵.....	ب) حیوانات
۳۱۶.....	ج) بناها
۳۱۸.....	۴. مسایل اخلاق پس از جنگ
۳۱۹.....	۴-۱. عدم اهانت و توهین به اجساد و کشته ها
۳۲۰.....	۴-۲. برخورد اخلاقی با اسیران
۳۲۵.....	۴-۳. مواجهه اخلاقی با مجروحان و آسیب دیدگان
۳۲۵.....	۴-۴. وظیفه اخلاقی در قبال خانواده های سربازان، شهدا و مجروحان
۳۲۸.....	مسایل اخلاقی عوامل انتظامی
۳۲۸.....	۱. مسایل اخلاقی مأموران راهنمایی و رانندگی
۳۳۰.....	۲. مسایل مربوط به کلاشتری ها
۳۳۸.....	۳. مسایل مربوط به پلیس امنیت اخلاقی و گشت ارشاد
۳۴۴.....	۳-۱. گفتمان سازی
۳۴۶.....	۳-۲. خیرخواهی
۳۴۸.....	۳-۳. خردمندی
۳۴۸.....	الف) مراتب رفتار خردمندانه
۳۴۹.....	ب) معیارهای برخورد خردمندانه
۳۶۴.....	نتیجه
۳۶۷.....	فهرست منابع
۳۶۷.....	الف) فارسی و عربی
۳۸۰.....	ب) مقالات
۳۸۲.....	ج) پایان نامه ها
۳۸۳.....	د) نرم افزارها
۳۸۳.....	هـ) لاتین

پیشگفتار

در حادثه شیراز که تصاویر آن در رسانه‌ها منتشر شد و شهید رنجبر در مواجهه با یکی از اراذل و اوباش به شهادت رسید، پرسشی اخلاقی قابل طرح است: اینکه چرا با آنکه شهید رنجبر اسلحه در دست داشت به آن شرور شلیک نکرد و خود را در معرض کشته شدن قرار داد؟ این پرسش و پاسخ‌های حدسی آن را روزنامه‌ها و رسانه‌های مختلف خبری مورد توجه قرار دادند.

۱. روز چهارشنبه ۱۳ بهمن‌ماه، دو مأمور پاسگاه بیدزرد شیراز (سرهنگ علی‌اکبر رنجبر و یک سرباز وظیفه) برای گشت‌زنی به‌منظور تأمین امنیت و آرامش مردم به جاده اصلی شیراز - کوار رفتند، غافل از اینکه یک نفر سایه‌به‌سایه آنها، خودروی دوکابینه‌شان را تعقیب می‌کند. حوالی ساعت ۱۹ سرهنگ رنجبر جلوی یک رستوران ایستاد. همان لحظه هم ضارب از خودروی پرایدش پیاده شد و به سمت خودروی رنجبر رفت، ضربه‌ای به سرباز وظیفه زد.

سرهنگ رنجبر با دیدن این وضعیت به‌سرعت از خودرو پیاده شد تا به کمک سربازش برود. بین او و ضارب درگیری‌هایی به وقوع پیوست، ۲۰ ثانیه کشمکش عجیب بین مجرم و رنجبر ادامه داشت. برخی مردم در رستوران متوجه درگیری میان مأمور انتظامی و ضارب شدند اما جرئت جلو آمدن نداشتند. نبرد تن به تن میان مجرم و رنجبر همچنان ادامه داشت و او، ضارب را مدام هل می‌داد تا از درگیری جلوگیری کند. رنجبر با وجود در دست داشتن اسلحه از شلیک خودداری می‌کرد. وقتی مجرم یقه رنجبر را گرفت، ضربه‌ای به وی زد و او را نقش زمین کرد، اما این پایان کار نبود. وقتی رنجبر روی زمین افتاد، مجرم ضربه آخر را زد. پس از فرار او بود که مردم از رستوران بیرون آمدند، اما دیگر کار از کار گذشته و رنجبر به دلیل شدت خونریزی به شهادت رسیده بود. سرباز وظیفه نیز که در این درگیری زخمی شده بود، به مرکز درمانی منتقل شد.

مثلاً اینکه شهید مظلوم رنجبر به خاطر عدم حمایت قانون از نظامیان در موقعیت‌هایی که می‌بایست از اسلحه استفاده کنند مطرح کردند؛^۱ یا اینکه شهید رنجبر بنای پرهیز از خشونت و اقدام مسلحانه را در اولویتش قرار داده

۱. سخنگوی فرماندهی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، سردار مهدی حاجیان در برنامه‌ای به ارائه توضیحاتی در این خصوص پرداخت.

او گفت: «پلیس در لحظه درگیری برای استفاده از اسلحه باید ۱۷ شرط را بسنجد. این شرایط باعث می‌شود که توان ریسک را از پلیس بگیرد و توان عملیاتی کاهش یابد. اگر از اسلحه استفاده شود وارد درگیری‌های قضایی می‌شود که چرا از آن استفاده کرده است».

سردار حاجیان درباره قانون حمل و استفاده از سلاح گفت: «ما در فرماندهی انتظامی جمهوری اسلامی ایران در ۱۷ ماده قانون به‌کارگیری سلاح را داریم».

وی ادامه داد: این قانون مصوب ۱۳۸۰ یا ۱۳۸۱ است. تهدیدهای روزانه تغییر می‌کند، شرایط جغرافیایی، زمانی و مکانی تغییر می‌یابد. به هر صورت این قانون در سال ۱۳۸۰ با عنوان قانون به‌کارگیری حمل سلاح برای نیروی مسلح و به‌ویژه انتظامی اختیاراتی را مطرح کرده است که در ماده ۲ این قانون نیز شرایطی مطرح شده است.

سخنگوی فرماندهی انتظامی چرا با اشاره به شرایط این ماده گفت: «یکی از شرایط آن این است که اولاً مأمور آموزش دیده باشد و از نظر شرایط روانی سالم باشد، همچنین موارد دیگری نیز در این ماده آمده است».

وی ادامه داد: «در ماده ۳ این قانون نیز ۱۰ شرط دیگر مطرح شده است. در ماده ۶ آن نیز ۶ شرط دیگر مطرح شده است. یعنی مأمور در کسری از زمان با یک نفر درگیر می‌شود و مأمور باید برای دفاع از مردم تصمیم بگیرد، این شرایط را باید در ذهن خود بررسی کند که آیا در حال حاضر و در این موقعیت این شرایط وجود دارد که او بتواند از سلاحش استفاده کند یا خیر؟».

سردار حاجیان تصریح کرد: «این شرایط توان ریسک و توان عملیاتی را از پلیس می‌گیرد. این شرایط فقط در ماهیت قانون است. حالا در ترتیبات رسیدگی اگر اتفاقی افتاد و پلیس در صحنه جرم از سلاح استفاده کرد چه شرایطی را باید سپری کند هم موضوع دیگری است یعنی باید اثبات کند که این شرایطی که در قانون آمده است در آن لحظه وجود داشته که این مأمور ملزم به استفاده از اسلحه شده است».

وی ادامه داد: «قاعدتاً بعد از یک عملیات، پلیس وارد یک پرونده قضایی و درگیری قضایی، سوال و جواب و بازخواست می‌شود که چرا از سلاح استفاده کرده است و مأمور باید آن را ثابت کند، ممکن است وکیل مدافع طرف مقابل ادعا کند که پلیس در شرایطی نبوده که ملزم به استفاده از سلاح باشد و قاعدتاً پلیس را درگیر یک درگیری ذهنی، خانوادگی و اجتماعی می‌کند که توان عملیاتی را از پلیس می‌گیرد» (<https://rooziato.com/1400362004>).

بود و پاسخ به این پرسش و معما از منظر اخلاقی می‌تواند ابعاد مختلفی داشته باشد. اگر دیدگاه‌ها و نظریه‌های اخلاقی مانند وظیفه‌گرایی، پیامدگرایی و فضیلت‌محوری را مدنظر قرار دهیم می‌توان این حادثه را ارزیابی اخلاقی کرد. برای این مسئله می‌تواند فرض‌هایی را در نظر گرفت: اینکه مرحوم رنجبر بین مهربانی و اقتدار، ترحم و دلسوزی را برگزید و ترجیح داد خود را در چنین مخاطره‌ای بیفکند و دست به اسلحه نشده و به سوی آن اوباش شلیک نکند. چنین حادثه‌ای در برخورد پلیس آمریکا با آن سیاه پوست (جورج فلوید) هم قابل ارزیابی اخلاقی است. مقایسه این دو قاب از دو پلیس با دو منظر می‌تواند نماینده فرهنگ پلیس دو کشور باشد که بر اساس نگرش و نوع روحیات و اخلاقیاتی کسب کرده آنان، صورت گرفته است. رفتار خشن یکی منجر به کشته شدن فردی سیاهپوست می‌شود و دیگری به‌خاطر ترحم و مهربانی و شاید هم احتیاط قانونی، فدا می‌شود. با این حال اینکه بی‌گناهی کشته شود قطعاً غیر اخلاقی و غیر انسانی است اما رحم کردن به اوباشی با خصوصیات و ویژگی‌های اجنایتکارانه تا چه حد اخلاقی و درست است؟ شاید با نگاه فضیلت‌گرایانه، کسی که آراسته به فضیلت مروت، جوانمردی و مهربانی است به‌سادگی نمی‌تواند به یک انسان ولو گناهکار آسیب برساند اما با رویکردهای دیگر مانند وظیفه‌گرایی یا پیامدگرایی چه؟

در کنار چنین معمایی، هزاران پرسش دیگر قابل طرح است که در حوصله این مقدمه نیست اما به تفصیل در فصلی از کتاب بدان خواهیم پرداخت. قصد طرح این حادثه بهانه‌ای شد تا در یک اثر مستقل و با نگاهی متفاوت به اخلاق نظامی و انتظامی بپردازم. وجود نیروهای نظامی در هر کشوری ضروری‌اند؛ چراکه کشورها همواره در معرض تهدیدهای مختلف هستند و برای مبارزه با چنین تهدیدهایی، نیازمند نیروهای نظامی آماده و سیاستگذاری‌های اصولی در این زمینه‌اند. همچنین نیروهای نظامی و امنیتی

هر کشوری در معرض رفتارهایی اند که منجر به آسیب‌های روحی - روانی و رفتاری در آنان می‌شود.

یکی از تهدیدهایی که در این زمینه نیروهای نظامی با آن مواجه‌اند مشکلات و آسیب‌های اخلاقی است. اخلاق نظامی به‌عنوان یکی از شاخه‌های اخلاق کاربردی عهده‌دار بیان اصول اخلاقی و کدهای اخلاقی نظامیان در مواجهه با مسایل مختلف پیش روی آنهاست. همچنین اخلاق نظامی زمینه فهم مسایل اخلاقی نظامیان را فراهم کرده و با بیان روش‌های حل چالش‌های اخلاقی آنان در موقعیت‌های خاص باعث بهبود عملکردشان در موقعیت‌های نظامی و اجتماعی می‌گردد.

این مسئله از آن جهت ضروری است که نیروهای نظامی به‌خاطر برخورداری از روحیه‌هایی همچون نظم، اقتدار و مدیریت نظامی به‌خاطر فضیلت‌گرایی و منش‌های اخلاقی نیز مورد تهدیدند و در صورتی که مسایل اخلاقی و ظرفیت‌های اخلاق نظامی را به‌درستی درک نکنند ممکن است مرزهای فضایل و رذایل اخلاقی را نشناخته و دچار رفتارها و اعمال غیراخلاقی گردند.

در مواجهه با اخلاق‌گرایی نظامیان دیدگاه‌هایی مطرح است. برخی اساساً نظامی‌گری را با اخلاق‌مداری قابل جمع نمی‌دانند و اخلاق‌مداری را به‌عنوان یکی از موانع عملکرد نظامیان مطرح می‌کنند و برخی نیز قایل به اصول اخلاقی هستند.

در دیدگاه اسلامی، فعالیت‌های نظامی در راستای ایجاد امنیت داخلی و دفاع از سرزمین‌های اسلامی معنا می‌یابد و بدین‌خاطر مسئله رعایت اخلاقیات و ویژگی‌هایی همچون مهربانی و مروت در مقابل افراد در جنگ و خصوصیات اخلاقی و انسانی حایز اهمیت است.

در این کتاب با تمرکز بر آموزه‌های اسلامی به مهم‌ترین اصول اخلاقی که باید در فعالیت‌های نظامی رعایت شود و نیز برخی مسایل اخلاقی که

می‌تواند در فعالیت‌های نظامی منجر به ارتقای عملکرد نظامیان و تحقق اهداف متعالی نظام اسلامی شود اشاره خواهیم کرد. تطبیق آموزه‌های اخلاقی قرآن، حدیث و سیره معصومان علیهم‌السلام در جنگ‌ها با موقعیت‌های کنونی در نظام اسلامی، بخشی از مباحث این کتاب را دربردارد.

اخلاق نظامی با توجه به عامل اخلاقی، منجر به شکل‌گیری مسایل اخلاقی مختلفی خواهد شد؛ به‌عنوان نمونه اخلاق سربازی، اخلاق فرماندهی، اخلاق درجه‌داران نظامی و... از جمله حیطه‌هایی است که می‌توان درباره آن گفت‌وگو کرد. یگان‌های مختلف نظامی از جمله یگان‌های موشکی، یگان‌های توپخانه، نیروهای هوایی، زمینی، هوافضا و... هر کدام می‌توانند مسایل اخلاقی متناسب با خود را داشته باشند. از این‌رو به مهم‌ترین مباحث این حیطه‌ها خواهیم پرداخت.

این اثر که با حمایت دبیرخانه حمایت از پژوهشگران حوزه سامان یافته، مرهون تلاش‌های عزیزانی است که سپاسگزاری از ایشان را وظیفه اخلاقی خود می‌دانم. از ناظر محترم اثر جناب حجت‌الاسلام دکتر حسن بوسلیکی که با نکات ارزشمند خود بر غنای این اثر افزود تشکر می‌کنم. همچنین از جناب حجت‌الاسلام والمسلمین ابوالقاسم مقیمی حاجی، معاون محترم پژوهش حوزه علمیه قم و حجت‌الاسلام والمسلمین محسن محمدی، دبیر محترم دبیرخانه حمایت از طرح‌های پژوهشی حوزه و جناب حجت‌الاسلام دکتر مهدی علیزاده رئیس محترم کمیته اخلاق دبیرخانه که با حمایت و هدایت خود زمینه شکل‌گیری این اثر را فراهم کردند سپاسگزارم.

محمدجواد فلاح

دانشیار دانشگاه معارف اسلامی

تابستان ۱۴۰۲

مقدمه

آنچه امروز از اخلاق یاد می‌شود صرفاً پند، پیمان و توصیه نیست. اخلاق این هنر را دارد که ضمن ایجاد هنر هم‌زیستی، توان افراد را در ایجاد رضایت شغلی و حرفه‌ای فراهم کند و آنان را در عرصه شغلی، موفق و کامیاب سازد. در ابعاد امنیتی و سازمانی، اخلاق می‌تواند رونق سازمان را به همراه داشته باشد و افراد را در ایجاد انسجام، نظم سازمانی، ایجاد الفت و هم‌زیستی مدد رساند. همچنین اخلاق منجر به وحدت ملی و وفاق جمعی و بقای یک ملت خواهد شد آن گونه که مرحوم محمدتقی بهار فرمود:

اقوام روزگار به اخلاق، زنده‌اند

قومی که گشت فاقد اخلاق، مردنی است

فعالیت نظامیان در عرصه‌های مختلف از منظر اخلاقی حایز اهمیت است. اهمیت و ارزش فعالیت‌های نظامی در کشورهای مختلف سبب شده مسایل اخلاقی در این عرصه نیز مورد اهتمام پژوهشگران اخلاقی و نظامی قرار گیرد. این مسایل با ظهور و بروز چالش‌های اخلاقی در عرصه‌های نظامی، رنگ و بوی جدیدی گرفته و ذیل مباحث اخلاق کاربردی و حرفه‌ای قابل ارائه است. بعضی موقعیت‌های دشوار در عرصه‌های نظامی سیاست‌گذاران، فرماندهان و

نیروهای تحت فرمان را دچار سردرگمی اخلاقی و عدم تصمیم‌گیری مناسب اخلاقی قرار می‌دهد. این پژوهش درصدد تبیین برخی از مهم‌ترین اصول اخلاقی و جدی‌ترین مسایل اخلاقی در عرصه نظامی است تا بتواند در زمینه آموزش و توانمندسازی نیروها در این عرصه از منظر اخلاقی اثرگذار باشد. درباره اخلاق نظامی تعاریفی ارائه شده است، برخی محققان بر این باورند: «منظور از اصطلاح اخلاق نظامی، مجموعه ارزش‌هایی است که در شرایط جنگی رعایت شده یا لازم است که رعایت شود. این ارزش‌ها مجموعه‌ای از اخلاقیات و حقوق لازم‌الرعایه هستند»^۱.

به نظر می‌رسد تعریف یادشده از جهاتی محدود است و مسئله اخلاق نظامی را محدود به فضای جنگی ساخته است. همچنین در اخلاق کاربردی همواره مسئله اخلاق در موقعیت‌های خاص نظامی که تصمیم‌گیری اخلاقی با دشواری روبه‌روست نیز جایز اهمیت است. از این رو می‌توان اخلاق نظامی را به معنای عام این گونه تعریف کرد:

اخلاق نظامی به مجموعه‌ای از اصول اخلاقی ناظر به بایدها و نبایدهای اخلاقی در عرصه نظامی اطلاق می‌گردد که راهنمای معرفتی و عملی دولت، سازمان‌های نظامی، فرماندهان و سربازان و در مجموع نیروهای نظامی برای انجام رفتارهای اخلاقی و تصمیم‌های اخلاقی مطلوب در موقعیت‌های فردی، حرفه‌ای و اجتماعی است.^۲

مقصود ما از اخلاق نظامی، بر اساس وضعیت نیروهای نظامی در کشور است که هم شامل نیروهای نظامی مانند ارتش، سپاه و وزارت دفاع است و هم شامل نیروهای شبه‌نظامی و سازماندهی‌شده ذیل نیروهای نظامی مانند

۱. فیرحی، «مفهوم جنگ و اخلاق نظامی در اسلام شیعی»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، دوره ۳۸، ش ۱، بهار ۱۳۸۷، ص ۱۳۱-۱۵۹.

۲. تعریف نگارنده.

بسیج. البته ما در این پژوهش با عنایت به نیروهای نظامی و انتظامی مباحث را سامان داده‌ایم. بر این اساس اخلاق نظامی به موضوعات اخلاقی همچون اخلاق جنگ و صلح نزدیک است؛ چراکه بیشترین کارکردهای نیروهای نظامی بر اساس نظریه اسلامی در زمان غیبت بر دفاع متمرکز است. در سایر منابع اخلاقی که به‌ویژه با رویکرد کاربردی به این مسئله می‌پردازند معمولاً سخن از اخلاق جنگ است که با این وصف می‌توانیم «اخلاق دفاع» یا «اخلاق در جنگ» را متناسب با دیدگاه اسلامی بدانیم؛ در ادامه به مسایل اخلاق انتظامی که مربوط به عملکرد مأموران انتظامی به‌عنوان ضابطان قضایی‌اند خواهیم پرداخت و با توجه به یگان‌ها و واحدهای عملیاتی مأموریت‌محور، برخی دغدغه‌ها و چالش‌های آنان را با نگاه اخلاقی بررسی خواهیم کرد.

بقای یک قوم، مسلک و ملت به اخلاق است؛ به‌ویژه سازمان‌های نظامی و انتظامی که در ایجاد امنیت، نظم، انسجام و شکل‌گیری قوام و دوام اجتماعی مؤثرند باید توجه ویژه‌تری به اخلاق داشته باشند. اخلاق در قوای نظامی ضمن آنکه آنان را به مسئولیت‌های خطیرشان در سازمان و نظام حاکم متوجه می‌سازد به آنها می‌آموزد که در حفظ و صیانت از موجودیت کشور با اندیشه و عمل اخلاقی، ارزش حرفه خود را حفظ و در جایگاهی که قرار دارند از آسیب‌ها و رهن‌های اخلاقی مراقبت کنند. در ضمن افراد مشاغل نظامی می‌کوشند با آراستگی به فضایل اخلاقی و دوری از رذایل اخلاقی که دامن نظامیان را می‌گیرد و نیز بهبود عملکرد اخلاقی خود در معاشرت با فرماندهان و زیردستان و همچنین ارتباط و معاشرت با مردم ضمن برقراری امنیت، حس خوش‌بینی، الفت، محبت و قدرشناسی را در افراد سازمان و مردم مرتبط با خود ایجاد کنند.

نکته‌ای که حایز اهمیت است اینکه آنچه ما در حوزه اخلاق اسلامی مورد توجه قرار داده‌ایم مبتنی بر مبانی و اصول اخلاقی برگرفته از آیات و روایات

است. همچنین نگاه فقهی به مسئله که به عنوان یکی از ضمانت‌های اخلاقی در عرصه عمل مورد توجه است نیز دغدغه این پژوهش خواهد بود. در آموزه‌های اسلامی، «جهاد» به عنوان یکی از واجب‌های الهی مطرح شده که به عهده مکلفان نهاده شده است. در اصل بر اساس دیدگاه اسلامی نه تنها اخلاق خاستگاه فطری و وجدانی دارد و مورد تأیید عقل ناب است بلکه از منظر دینی و آموزه‌ها و تعلیم اسلامی که در آیات و روایات اسلامی به ویژه با قرائت منعکس شده شیعی نیز مورد پذیرش است تا جایی که برخی احکام اخلاقی در حوزه نظامی متعلق به احکام شرعی، حلال و حرام الهی است. از این منظر ضمن اثر وضعی داشتن اعمال اخلاقی در این عالم، حقیقت آنها در عالم آخرت نیز ظهور یافته و مورد بازخواست قرار خواهد گرفت. به بیان بهتر در معارف اسلامی به ویژه تشیع، جهاد در میدان مبارزه در کنار جهاد نفس مطرح شده و این دو نشان دهنده پیوند اخلاق با صحنه‌های نظامی و جنگی است.^۱ از این رو جهاد اکبر و جهاد با نفس هم نوعی صرف نیرو در مقابل دشمن می‌باشد و چون دشمن داخلی است و مبارزه با خود و خواهش‌های نفسانی بسیار دشوار است آن را جهاد اکبر می‌نامند.^۲ این قرابت دو ساحت فقه و اخلاق در جهاد می‌تواند هم‌پوشانی و درهم‌تنیدگی این دو ساحت را نیز در معارف اسلامی نشان دهد.

اخلاق نظامی یکی از مهم‌ترین دغدغه‌هایی است که از منظر فیلسوفان، نظامیان، اخلاق‌پژوهان و حتی سیاسی‌ها مورد غفلت واقع نشده و همواره

۱. ر.ک: کلینی، کافی، ج ۵، کتاب الجهاد؛

رسول خدا ﷺ فرمود: مَرْحَبًا بِقَوْمٍ قَضُوا الْجِهَادَ الْأَصْفَرَ وَبَقِيَ عَلَيْهِمُ الْجِهَادُ الْأَكْبَرُ فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْجِهَادُ الْأَكْبَرُ؟ قَالَ: جِهَادُ النَّفْسِ؛ «خوشا به حال گروه و جمعیتی که جهاد اصغر (مبارزه مسلحانه در میدان جنگ) را انجام دادند و برای آنها انجام جهاد اکبر باقی مانده است. از حضرتش سؤال شد: جهاد اکبر چیست؟ پیامبر ﷺ فرمود: جهاد اکبر همان جهاد با نفس است».

۲. ر.ک: مصباح یزدی، پند جاوید (شرح وصیت امیر المؤمنین ع به فرزندش امام حسن ع)، تحقیق و نگارش علی زینتی، ج ۱.

بدان اهتمام داشته و مسایل اخلاقی در نیروهای نظامی را مدنظر داشته‌اند بر این اساس می‌توان دو رویکرد را در این مسئله مورد توجه قرار داد، یکی رویکرد جهانی به مسئله که تحت عنوان اخلاق نظامی^۱ مورد توجه قرار گرفته که در پیشینه بدان می‌پردازیم و گزارش آن را خواهیم گفت؛ دومی اخلاق نظامی از دیدگاه اسلامی است که در منابع اصلی (آیات و روایات) منعکس شده است اما متفکران اخلاق اسلامی در دوره معاصر کمتر بدان اهتمام داشته‌اند که در پیشینه مهم‌ترین این منابع گزارش خواهد شد.

در این پژوهش ضمن توجه به مهم‌ترین اصول اخلاقی، به مهم‌ترین چالش‌های اخلاقی نیز خواهیم پرداخت؛ نظامیان با توجه به نقش‌های متعددی که دارند در برخی موارد با چالش‌هایی روبه‌رو شده و در دوره‌های اخلاقی قرار می‌گیرند این چالش‌ها مربوط به حوزه فرماندهی، فرمانبران و سربازان نظامی و انتظامی است.